

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۶/۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۱۱/۱۵

صص: ۴۰-۱۱

شاپا چاپی: ۶۹۸۰-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۲۳۴-۲۶۴۵

DOR: 20.1001.1.22516980.1402.31.4.1.3

شناسایی سبک حاکمیت اسلامی پیامبر اکرم (ص)

مهدی تویسرکانی راوری^۱ | فرج‌الله رهنورد^۲ | حبیب‌الله طاهرپور کلاتنتری^۳ | میثم لطیفی^۴

چکیده

حاکمیت پیامبر اکرم (ص) الگویی ارزشمند برای حکمرانی اسلامی در عصر حاضر محسوب می‌شود. این مقاله باهدف شناسایی سبک حاکمیت نبوی (ص) و الگوبرداری برای دستیابی به حکمرانی اسلامی، با روش تحلیل مضمون به بررسی بیانات و رفتار آن حضرت در دوران حکومت در مدینه پرداخته است. وفق یافته‌های مقاله، سبک حاکمیت نبوی (ص) معرف الگویی پنج‌وجهی شامل «پایه مناسبات»، «میزان همگرایی»، «واسطه مبادله»، «ابزارهای هماهنگی و رفع تعارض» و «فرهنگ غالب» در جامعه اسلامی است. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهند که سبک حاکمیت پیامبر اکرم (ص) بر پایه ویژگی‌هایی همچون اخوت و یگانگی بر مبنای اهتمام به امور مسلمین، تکریم برادران دینی و حفظ پیوند برادری؛ وابستگی متقابل ناشی از تأکید بر یگانگی امت اسلامی؛ انگیزه پاداش الهی از طریق ترغیب به اعمال صالح؛ حکمیت الهی با تأکید بر اطاعت از خدا و رسول؛ و فرهنگ همیاری و یاری‌رسانی بنا شده است. این ویژگی‌ها حاکی از آن است که سبک حاکمیت حضرت محمد (ص) را می‌توان با تشبیهی استعاری، سبک مبتنی بر «نظام خانواده» دانست. این الگو می‌تواند راهنمای مناسبی برای طراحی حکمرانی اسلامی در عصر حاضر باشد.

کلیدواژه‌ها: حاکمیت اسلامی؛ حکومت اسلامی؛ حکمرانی اسلامی؛ سیره نبوی؛ سبک نظام خانواده

۱. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران، ایران.
۲. نویسنده مسئول: دانشیار، گروه مدیریت دولتی، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران، ایران. f.rahnvard@imps.ac.ir
۳. استادیار، گروه مدیریت دولتی، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران، ایران.
۴. دانشیار، گروه معارف اسلامی و مدیریت دولتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

مقدمه

گرایشی قوی در ادبیات کشورداری و نیز نهادهای دولتی و غیردولتی بین‌المللی برای معرفی حاکمیت خوب^۱ به‌مثابه بهینه‌الگوی اداره جامعه و توسعه منابع انسانی و سازگار با ترتیبات و مناسبات اجتماعی عصر جدید وجود دارد. حاکمیت خوب مفهومی پیچیده و تا حد زیادی انتزاعی و تجدیدنپذیر به شمار می‌آید که به‌واسطه ویژگی‌هایی مانند مشارکت همه ذی‌نفعان و شهروندان در نظام سیاسی، رهبری فراگیر، تصمیم‌گیری مبتنی بر اجماع، برابری و حاکمیت قانون، شفافیت در سیاست‌ها و رویه‌ها، پاسخ‌گویی و تضمین عدالت تعریف می‌شود.

زیرساخت نهادی را تقریباً به اجماع می‌توان به‌مثابه وجه مشخصه اصلی حاکمیت خوب معرفی کرد و رهبری و ساختار سیاسی در درجه دوم اهمیت قرار می‌گیرند (هاینینگز^۲ و همکاران، ۲۰۱۷). در هر صورت، این دیدگاه تنها جنبه‌ای عمل‌گرایانه از مفهوم حاکمیت خوب را نشان می‌دهد و همه ابعاد و منابع لازم برای درک و تصویرسازی حاکمیت^۳ را شامل نمی‌شود. برای نمونه، اسلام به‌مثابه یک دین جامع، نه تنها رهنمودهای ارزشمند و مؤثری در زمینه حاکمیت خوب ارائه می‌کند، بلکه در طول تاریخ پربار خود با توجه به معیارهای زمانی و مکانی، نمونه‌ها و الگوهای مختلفی از این نوع حاکمیت را در عمل نشان داده است (نقوی^۴ و همکاران: ۲۰۱۲: ۱۰۹۸۴).

با این همه ادبیات موجود در زمینه حاکمیت خوب، اغلب کمتر به بررسی تأثیر اسلام و نمونه‌های تاریخی و معاصر حکومت‌داری اسلامی برای فهم بهتر این مفهوم می‌پردازد. بخشی از این کمبود به‌خاطر نادیده گرفتن تلاش‌های نویسندگان و پژوهشگران اسلامی و بخشی دیگر، ناشی از غفلت محققان اسلامی در استخراج و به‌روزرسانی الگوهای متنوع حاکمیت خوب برگرفته از اسلام است.

این در حالی است که آموزه‌های اسلام درباره حاکمیت عدالت‌محور، همسو با اصول حاکمیت خوب است. آموزه‌های اسلام در زمینه حاکمیت، قرن‌ها پیش از مفهوم‌سازی حاکمیت خوب مطرح بوده است. به‌عنوان مثال، آموزه‌های زمامداری اسلامی که در سبک حکومت‌داری

1. Good Governance
2. Hinings
3. Governance
4. Naqvi

بزرگان دین اسلام به‌ویژه نبی اکرم (ص) و حضرت امام علی (ع) بازتاب می‌یابد، کارآمدی و پایداری «زیرساخت‌های نهادی» بدون «رهبری قوی» را با تردید جدی مواجه می‌سازد. با این حال، هدف از این پژوهش بررسی جنبه‌های تکمیلی حاکمیت اسلامی نسبت به مفهوم حاکمیت خوب نیست و تمرکز اصلی بر چارچوب نظری حاکمیت خوب در اسلام به طور عام و عصر نبوی (ص) به طور خاص است.

علاوه بر این، نمی‌توان الگوی عملیاتی واحدی را برای پیاده‌سازی حاکمیت در همه زمان‌ها و مکان‌ها تجویز کرد. چراکه الگوهای فراگیر حاکمیت علاوه بر ارزش‌های جهانی، باید با فرهنگ و ارزش‌های بومی هر جامعه نیز همسو باشند. کماینکه شیوه‌های زمامداری اسلامی سده‌های گذشته نمی‌توانند بدون به‌روزرسانی و سازگاری با شرایط زمانی و مکانی از مرحله صوری‌سازی گذر کنند. تعالی و مطلوبیت در امر حاکمیت علاوه بر ارزش‌های تقریباً جهان‌شمولی مانند بهره‌وری و مشارکت مردمی از مبانی ارزشی خاص هر جامعه نیز تغذیه می‌کند و بنابراین، الگوی حاکمیتی هر کشوری چه تحت عنوان حاکمیت خوب و چه تحت لوای حاکمیت اسلامی یا هر نام دیگری، نمی‌تواند با هنجارها و ارزش‌های بنیادی آن جامعه بیگانه باشد.

با این توصیف از جوامع اسلامی به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران که داعیه‌دار برپایی حکومت اسلامی شناخته می‌شود، انتظار می‌رود که نه تنها در مسیر استقرار حاکمیت مبتنی بر دستورات و تعالیم نجات‌بخش اسلام گام بردارند، بلکه در غنای نظری و عملی حاکمیت خوب به‌واسطه برنامه جامع اسلام برای زندگی فردی و اجتماعی بشر جهت ترویج آن در میان همه جوامع و انسان‌ها نیز کوشا باشند.

مقاله حاضر با لحاظ این رسالت در صدد تبیین سیره حکومت‌داری پیامبر اسلام (ص) به‌مثابه یکی از مهم‌ترین و ارزشمندترین الگوهای عرصه حاکمیت پرآمده است. شناسایی سبک حاکمیت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) طی این مقاله در چارچوب شاخص‌های پنج‌گانه رودز^۱ (۱۹۹۷ الف) برای تمایز میان گونه‌های حاکمیت صورت پذیرفته است. از این‌رو، مقاله حاضر در صدد یافتن پاسخی مناسب برای پرسش‌های زیر با استفاده از روش تحلیل مضمون (تم) پرآمده است:

۱. پایه مناسبات جامعه اسلامی در عصر نبوی چه بوده است؟

1. Rhodes

۲. میزان وابستگی جامعه اسلامی در عصر نبوی چگونه بوده است؟
۳. واسطه مبادله در جامعه اسلامی در عصر نبوی چه بوده است؟
۴. وسیله حل تعارض و هماهنگی در جامعه اسلامی در عصر نبوی چه بوده است؟
۵. فرهنگ حاکم یا غالب در جامعه اسلامی در عصر نبوی چه بوده است؟

مبانی نظری

حاکمیت، پدیده‌ای چندبعدی، مفهومی پویا و اصطلاحی تقریباً جدید به شمار می‌آید که همچون بسیاری دیگر از مفاهیم علوم اجتماعی، فاقد تعریفی جامع و مانع است. از این رو، حاکمیت در ادبیات حکومت‌داری به طور معمول بر حسب نتیجه یا الگوهای زمامداری مفهوم‌سازی و تعریف شده است.

باین وصف، حاکمیت به الگوهای زمامداری یا شیوه‌های حکومت‌داری (کلیچ^۱، ۲۰۱۴: ۳۰۸)، وضع، کاربرد و اعمال قواعد (کایر، ۱۳۸۶، ۱۴) یا الگوهای حاصل از فعالیت‌های حکومتی بازیگران اجتماعی، سیاسی و اداری (کویمان^۲، ۱۹۹۳) اشاره دارد. از این چشم‌انداز در حالی که حکومت کردن بر محور فاعل (حاکم) مفهوم‌سازی می‌شود، حاکمیت به پیامدهای اقدام ارجاع دارد و الگویی برای همکاری اجتماعی محسوب می‌شود.

به همین دلیل نیز گونه‌های متفاوت حاکمیت یا طبقه‌بندی حاکمیت به طور معمول بر وجه «سبک» حاکمیت مبتنی است و سه وجه «بازیگران»، «سطوح» و «ابعاد» حاکمیت به‌مثابه یکی از ویژگی‌های متأثر از آن شناخته می‌شوند. حاکمیت در ادبیات این حوزه به پیروی از رودز (۱۹۹۷) (ب) شامل سه گونه سلسله‌مراتبی^۳، بازارگون^۴ و شبکه‌ای^۵ شناخته می‌شود که برخی نویسندگان نیز گونه چهارمی تحت عنوان همبستگی^۶ (اجتماعات^۷) بر آن افزوده‌اند (رینر^۸، ۲۰۱۵: ۲۳۹). بازارها از طریق رقابت و قیمت‌ها عمل می‌کنند، سلسله‌مراتب از قدرت استفاده می‌کند و بر زنجیره

1. Colebatch
2. Kooiman
3. Hierarchical
4. Market
5. Network
6. Solidarity
7. Communities
8. Rayner

فرماندهی و کنترل تأکید دارد، شبکه‌ها بر اساس معامله‌به‌مثل و اعتماد بنیان شده‌اند (ره‌نورد، ۱۳۸۸: ۴۸) و همبستگی غیرارادی و ارزش‌مدار است و بر وفاداری تابعان تکیه دارد (امامی و جواد، ۱۴۰۰: ۵۲).

از آنجا که الگوی مفهومی مقاله حاضر بر وجه متمایزکننده سطوح حکمرانی مبتنی است، در ادامه هر یک از سبک‌های سلسله‌مراتبی، بازاری و شبکه‌ای توضیح داده شده‌اند.

سبک حاکمیت سلسله‌مراتبی

در این سبک، تعاملات به صورت عمودی، رسمی و مبتنی بر قدرت دولت است. در این سبک، دولت نقش حداکثری داشته و از طریق قانون‌گذاری و روابط رسمی سعی می‌کند که تعاملات را شکل دهد و سیاست‌ها را هماهنگ نماید (حاجی‌حسینی و همکاران، ۱۳۹۰). در دیدگاه‌های سلسله‌مراتبی شیوه برخورد نهادهای موجود در جامعه باهم بر اساس قدرت شکل می‌گیرد و واحدهای قدرتمند می‌کوشند واحدهای دیگر را تحت تأثیر قرار داده و خود تأثیر نپذیرند. در چنین وضعیتی واحدهایی که تغییر می‌کنند به تدریج دچار کهنگی و رکود می‌شوند و واحدهایی که صرفاً اثر می‌پذیرند استقلال خود را از کف می‌دهند (الوانی، ۱۳۸۸: ۳).

سبک حاکمیت بازارگون

در آن تعاملات میان بازیگران مختلف بر اساس عرضه و تقاضای بازار و بدون دخالت‌های دولتی شکل می‌گیرد. در این سبک، دولت کمترین نقش را ایفا کرده و روابط بازار حاکم بر تعاملات بازیگران بوده و منجر به هماهنگی سیاست‌گذاری می‌شود (حاجی‌حسینی و همکاران، ۱۳۹۰، ۳۶-۳۷). آن‌هایی که به راه‌حل استفاده از سازوکار بازار باور دارند معتقدند که حکومت باید حداقل شود. آن‌ها بر الگوی اقتصادی‌ای تأکید می‌کنند که بر اساس آن افراد در پی حداکثر کردن منافع خود هستند. از نظر آن‌ها دیوان‌سالاری دولتی اثربخش نیست و دیوان‌سالاران دولتی در پی رانت‌جویی هستند و بیشتر برای منافع شخصی فعالیت می‌کنند تا منافع جمعی. با رقابت در عرضه کالاهای عمومی، خدمت‌رسانی کاراتر، تسهیل می‌شود (مته‌کایر، ۱۳۸۶: ۵۲-۴۹).

سبک حاکمیت شبکه‌ای

در این سبک، تعاملات میان بازیگران مختلف به صورت شبکه‌ای بوده و مبتنی بر اعتماد و منافع متقابل شکل گرفته است. شکل‌گیری تعاملات افقی میان بازیگران مختلف در زمانی که بازیگران مختلف و متعددی وجود دارد که دارای منافع مختلف و قدرت متفاوت هستند، امری حیاتی است که دولت باید نقش هماهنگ‌کننده و ایجادکننده این شبکه تعاملی را بر عهده گیرد (حاجی حسینی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۶ - ۳۷)

آنچه ساختار شبکه‌ای را از سایر، متمایز می‌سازد ارتباطات منعطف، نامتمرکز، افقی، غیر سلسله‌مراتبی و ساده و سهل است. ساختارهای شبکه‌ای ارتباطاتی قوی بین اجزای خود برقرار می‌کنند و ارتباطات درونی هر جزء تحت الشعاع ارتباطات بیرونی است. تخصص صرفاً ملاک و مبنای ارتباط نبوده و واحدهای موجود در شبکه با یکدیگر مرادده‌های غیرتخصصی و عمومی دارند. واحدها در ساختار شبکه‌ای از ضوابط و موازین خشک و غیرقابل انعطاف دوری می‌کنند و کلی‌دانی را در فعالیت‌ها جایگزین تخصص‌گرایی‌های ریز می‌سازند. اگرچه اجزای ساختارهای شبکه‌ای دارای تفکیک‌های وظیفه‌ای هستند؛ ولی نوع ارتباطات آن‌ها افقی بوده و علی‌رغم تنوع فعالیت‌ها از نوعی هماهنگی و وحدت برخوردارند.

در حاکمیت شبکه‌ای، دولت تنها بازیگر نیست و بازیگران دیگری نیز حضور دارند. در دیدگاه شبکه‌ای استراتژی مطلوب، استراتژی تعامل است. بدین معنا که نهادها ضمن حفظ استقلال خود بر یکدیگر اثر می‌گذارند و اثر می‌پذیرند و در این رابطه تعاملی اهداف همه اجزای سیستم شبکه‌ای برآورده می‌شوند. به‌طور کلی در ساختارهای شبکه‌ای روابط بر مبنای تعامل بوده و تنوع، تعدد و هماهنگی به همراه وجود دارند و بدین ترتیب امکان هم‌افزایی را برای کل سیستم فراهم می‌آورند.

در ارتباط با مقایسه این سه رویکرد رودز، قواعد مختلفی را معرفی می‌کند که با آن‌ها می‌توان سه نوع متفاوت سازوکار هدایت را از یکدیگر بازشناخت. جدول شماره ۱ نشان می‌دهد که چگونه سه ساختار حکومت سلسله‌مراتبی، شبکه‌ای و مبتنی بر بازار با سازوکارهای مختلفی عمل می‌کنند. بازارها از طریق رقابت و قیمت‌ها که واسطه مبادلات هستند عمل می‌کنند.

سلسله مراتب از قدرت استفاده می کنند و بر زنجیره های فرماندهی و کنترل تکیه دارد. شبکه ها بر اساس معامله به مثل و اعتماد بنیان نهاده شده اند. این خصوصیات متفاوت روشن می سازد که سبک های حاکمیت می تواند کارهای مختلفی انجام دهند. دیگران بر این عقیده اند که چون ابزارهای سلسله مراتبی سنتی در جامعه نوین از رده خارج شده اند و بازارها نیز غالباً با ناکامی روبرو شده اند، حکومت ها برای خدمت رسانی باید به شبکه ها تکیه کنند، بنابراین طبق این دیدگاه، حکومت ناچار است کاهش توان راهبری خود را بپذیرد و بیاورد که چگونه می تواند غیرمستقیم، شبکه ها را به نحوی مدیریت کند که آن ها توانایی خدمت رسانی کارآمد را به دست آورند. مدیران دولتی باید هنر شبکه سازی و مشارکت در شبکه ها را بیاموزند و به جای آنکه بکوشند موقعیت خود را در جایگاه بالاتر یا خارج از شبکه ها حفظ کنند. جدول شماره ۱ تفاوت این سه نوع حاکمیت را نشان می دهد.

جدول ۱. مقایسه سه نوع حاکمیت بازار، سلسله مراتب و شبکه

مؤلفه و نوع حکومت	بازار	سلسله مراتب	شبکه
پایه مناسبات	حقوق مالکیت و پیمان	روابط استخدامی	مبادله منافع
میزان وابستگی	مستقل	وابسته	مستقل
واسطه مبادله	قیمت	اقتدار	اعتماد
وسیله حل تعارض و هماهنگی	نزاع و دادرسی	مقررات و دستورات	سیاست
فرهنگ	رقابت	تبعیت	معامله به مثل

منبع: (مته کایر، ۱۳۸۶: ۵۲-۴۹)

الگوی مفهومی پژوهش

از مطالعه متون مربوط به پژوهش های حاکمیت، به ویژه پژوهش های مرتبط با سبک های حاکمیت و جمع بندی آن ها چارچوبی پنج وجهی برای شناسایی و تمایز انواع سبک های حاکمیت حاصل گردید. این چارچوب در شکل شماره ۱ نمایش داده شده است.

شکل ۱. چارچوب نظری پژوهش برای شناسایی و تمایز سبک‌های حاکمیت
منبع: یافته‌های پژوهش

پیشینه پژوهش

با اینکه ادبیات حاکمیت اسلامی به لحاظ کمیت و کیفیت تقریباً غنی است، اما آثار پژوهشی مستقل مرتبط با سبک حکومت پیامبر (ص) تناسبی با اهمیت این موضوع ندارد. ضمن اینکه غلبه ذهنیت معاصر از مفهوم حاکمیت بر شناسایی ابعاد حکومت نبوی (ص)، مانعی مهم بر سر راه دریافت ویژگی‌های اصیل این سبک متعالی حاکمیت به شمار می‌آید. در این رابطه، برخی پژوهش‌های ارزشمند را می‌توان نام برد که اگرچه مقاله حاضر به لحاظ چگونگی تطبیق مفهوم حاکمیت معاصر بر سیره حکومتی پیامبر اسلام (ص) و نیز روش انجام پژوهش با آنها متمایز می‌شود، اما از یافته‌ها و نتایج این آثار حسب مورد بهره برده است.

در این رابطه می‌توان به درخشه و موسوی‌نیا (۱۳۹۷) اشاره کرد که تلاش داشته‌اند تا مؤلفه‌های اساسی حاکمیت متعالی پیامبر اسلام (ص) در دوره ۱۰ ساله حکومت ایشان در مدینه‌النبی را با جمع‌بندی نظریه‌های حاکمیت شایسته و با رجوع به اندیشه اسلامی و سیره حکومتی آن حضرت احراز نمایند. بر پایه یافته‌های نویسندگان، این مؤلفه‌ها شامل قانون‌گرایی، فساد ستیزی، شفافیت،

رفق و مدارا، عدالت محوری، مشارکت طلبی، اثربخشی و پاسخگویی است. قوامی (۱۳۸۱) نیز با انتشار مقاله‌ای در صدد اثبات ساختار حکومتی برای حکومت نبی اکرم (ص) در مدینه بوده است و با احراز کارویژه‌های برنامه‌ریزی، سازماندهی، هماهنگی، رهبری (انگیزش) و کنترل (نظارت) در سیره نظری و عملی آن حضرت، وجود چنین ساختاری را مفروض می‌پندارد.

حیبی (۱۳۶۸) نیز در مقاله‌ای مشابه به این نتیجه دست یافته است که پیامبر اسلام (ص) جامعه سیاسی سازمان‌یافته تشکیل داده بودند و نظام سیاسی حاکم بر مدینه توانست به‌عنوان یک دولت در عرصه حیات سیاسی و اجتماعی مردم آن زمان تجلی یابد. برخی پژوهش‌ها نیز جزئیات شیوه حاکمیت حضرت محمد (ص) را برجسته ساخته‌اند. از جمله ملک افضلی (۱۳۸۶) که موضوعی داخلی تحت عنوان نظارت در سیره حکومتی پیامبر اکرم (ص) را به بحث گذاشته و افتخاری (۱۳۸۸) که به حکومت پیامبر (ص) از بعد سیاست خارجی و موضوع دیپلماسی پرداخته است.

کمی دورتر از موضوع پژوهش حاضر، خاشعی و هرنندی (۱۳۹۳) مؤلفه‌های حکمرانی جامع از منظر آموزه‌های امام علی (ع) را تدوین نموده‌اند. از دیدگاه نویسندگان، فرایند حکمرانی در سیره حضرت به نحوی است که مردم نقشی ایجابی، ابقایی و اصلاحی دارند و تحقق حکومت به مردم وابسته است. موسوی و همکاران (۱۳۹۸) ضمن برشمردن حکومت علوی به‌مثابه مهم‌ترین الگو برای برقراری عدالت، دادگری را اصلی‌ترین محور حکمرانی نزد حضرت علی (ع) در نظر گرفته‌اند. منتظری و همکاران (۱۳۹۷) نیز که به بررسی شاخص‌های حکمرانی خوب از دیدگاه حضرت علی (ع) در قالب خطبه‌ها و نامه‌های نهج‌البلاغه پرداخته‌اند، رفتار فاضله را به‌عنوان پدیده محوری و در تعامل با عوامل دیگر، به‌عنوان الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه معرفی کرده‌اند.

خلاصه ادبیات موضوع مقاله حاضر در جدول شماره ۲ ترسیم شده است.

جدول ۲. خلاصه ادبیات موضوع

نویسنده(ها)	سال انتشار	هدف پژوهش	یافته‌های اصلی
درخشه و موسوی‌نیا	۱۳۹۷	تبیین مؤلفه‌های اساسی حاکمیت متعالی پیامبر اسلام (ص)	قانون‌گرایی، فساد ستیزی، شفافیت، رفق و مدارا، عدالت‌محوری، مشارکت‌طلبی، اثربخشی و پاسخگویی
قوامی	۳۸۱	اثبات ساختار حکومتی برای حکومت نبی اکرم (ص)	کارویژه‌های برنامه‌ریزی، سازماندهی، هماهنگی، رهبری (انگیزش) و کنترل (نظارت)
حبیبی	۱۳۶۸	بررسی جامعه سیاسی و نظام حکومتی پیامبر (ص)	تشکیل جامعه سیاسی سازمان‌یافته و نظام سیاسی مستقل
ملک افضلی	۱۳۸۶	بررسی نظارت در سیره حاکمیت پیامبر اکرم (ص)	نظارت در نظام مدیریتی حضرت محمد (ص): از عناصر اصلی اداره امور جامعه
افتخاری	۱۳۸۸	بررسی سیاست خارجی و دیپلماسی پیامبر (ص)	مهم‌ترین شاخص‌های دیپلمات‌ها نزد پیامبر (ص): التزام اخلاقی، مقبولیت مردمی، علم و آگاهی، زبان‌دانی، سخنوری و حسن ظاهر.
خاشعی و هرنندی	۱۳۹۳	تدوین مؤلفه‌های حاکمیت جامع بر پایه آموزه‌های امام علی (ع)	نقش مردم در سیره حکمرانی حضرت علی (ع) ایجابی، ابقایی و اصلاحی است
موسوی و همکاران	۱۳۹۸	بررسی شاخص‌های حاکمیت خوب از دیدگاه حضرت علی (ع)	دادگری، اصلی‌ترین محور حکمرانی نزد حضرت علی (ع)
منتظری و همکاران	۱۳۹۷	بررسی شاخص‌های حاکمیت خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه	رفتار فاضله به‌عنوان پدیده محوری حاکمیت امام علی (ع)

منبع: یافته‌های پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی، به لحاظ روش انجام، توصیفی - تحلیلی و از نوع پژوهش‌های کیفی است. روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و ابزار گردآوری داده‌ها،

فیش برداری است. سپس با استفاده از روش تحلیل مضمون، مفاهیم و مقوله‌های مرتبط با سبک حکمرانی حضرت محمد (ص) استخراج، دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل شده‌اند.

تحلیل مضمون

تحلیل مضمون به‌عنوان یک روش مؤثر در پژوهش‌های کیفی به کشف و تحلیل الگوهای موجود در داده‌های کیفی اختصاص دارد (ساندلر^۱ و همکاران، ۲۰۱۹: ۷۳۵). این روش امکان تبدیل داده‌های پراکنده و متنوع به داده‌های غنی و تفصیلی را فراهم می‌سازد (براون^۲ و هایفیلد^۳، ۲۰۲۳: ۸). در این پژوهش، از شبکه مضامین به‌عنوان ابزار کلیدی سازماندهی و نمایش داده‌های کیفی استفاده شده است.

فرایند تحلیل مضمون طی مقاله حاضر، مراحل زیر را شامل می‌شود:

- علامت‌گذاری گزاره‌ها: ابتدا، عبارت‌ها و گزاره‌های مرتبط با سبک حاکمیت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) از بین بیانات ایشان و نیز گزارش‌های تاریخی با مراجعه به منابع معتبر، انتخاب و علامت‌گذاری شدند.
- کدگذاری عبارت‌ها: در گام دوم، گزاره‌های منتخب باهدف استخراج یک بعد یا ویژگی از سبک حاکمیت پیامبر (ص) کدگذاری شدند و به هر گزاره منتخب، یک مضمون پایه تخصیص داده شد.
- تعیین مضامین پایه و سازمان‌دهنده: سپس از ترکیب «کدهای اولیه به لحاظ مفهومی نزدیک به هم»، یک مضمون پایه ساخته شد و به همین منوال، از ترکیب «مضامین پایه به لحاظ مفهومی نزدیک به هم»، یک مضمون سازمان‌دهنده پدید آمد.
- تکرار فرایند تا اشباع: چرخه سه‌گانه بالا آن‌قدر تکرار شد تا به نقطه اشباع رسید و ویژگی‌های سبک حاکمیت پیامبر (ص) با حداکثر توان شناسایی شدند. به این معنی و با این معیار که دیگر هیچ مضمون پایه، سازمان‌دهنده یا فراگیر تازه‌ای ظهور نیافت.

1. Sundler
2. Braun
3. Hayfield

- ساخت شبکه مضامین: در نهایت، مختصات پدیده محوری مقاله (سبک حاکمیت پیامبر (ص)) بر حسب مضامین فراگیری که با تلفیق و ادغام مضامین سازمان‌دهنده ایجاد شدند، آشکار گشت.

با این توصیف، تجزیه و تحلیل داده‌ها در پژوهش حاضر طی سه مرحله تجزیه و توصیف متن، تشریح و تفسیر متن، و ترکیب و ادغام انجام شده است. مرحله تجزیه و توصیف متن شامل آشنایی با متن، کدگذاری و ایجاد کدهای اولیه، و جست‌وجو و شناخت مضامین می‌شود. در این مرحله، عبارت‌های حاوی ارزش (با معیار اشاره صریح یا ضمنی به یکی از سبک‌های حاکمیت پیامبر (ص)) علامت‌گذاری شده، نکات کلیدی آنها استخراج شده، کد اولیه به آنها تخصیص داده شده و به این ترتیب، مضامین پایه ساخته می‌شود. مرحله تشریح و تفسیر متن با ترسیم شبکه مضامین در ارتباط است. در این مرحله، مضامین سازمان‌دهنده بر حسب مضامین پایه، و مضامین فراگیر بر حسب مضامین سازمان‌دهنده ساخته و ارتباط میان آنها تبیین شده و در نهایت، شبکه ارتباطی ساختارمند و منطقی میان کل مضامین، پیرامون پدیده «سبک حاکمیت نبوی (ص)» سامان می‌یابد.

منبع داده‌های پژوهش

نظر به گستردگی حجم منابع معطوف به بیانات پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و روایات تاریخی ناظر به عصر حکومت نبوی در شهر مدینه و ده سال آخر زندگی آن حضرت، در این مقاله از ۴ اثر «حکمت نامه پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)»، «سیره نبوی، منطق عملی (سیره فردی، سیره اجتماعی و سیره مدیریتی)»، «پیام پیامبر» و «اصول الکافی»، به جهت دقت و جامعیت نسبی، برای علامت‌گذاری گزاره‌های مرتبط با سبک حاکمیت نبوی (ص) استفاده شده است. نویسندگان همچنین از نرم‌افزار دانشنامه نبوی، تولید مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، برای سهولت جستجو در نسخه الکترونیکی آثار مذکور بهره برده‌اند.

گروه منتخب خبرگان

گروه منتخب خبرگان جهت اعتبارسنجی بیرونی یافته‌های پژوهش به‌قرار جدول شماره ۳

هستند.

جدول ۳. مشخصات گروه منتخب خبرگان

ردیف	مشخصات/وابستگی
۱	استاد دانشگاه علامه طباطبائی ^(ره)
۲	دانشیار مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی
۳	دانشیار دانشگاه امام صادق ^(ع)
۴	استادیار مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی
۵	استادیار دانشگاه علامه طباطبائی ^(ره)
۶	دانش‌آموخته دکتری دانشگاه تهران

یافته‌ها

یافته‌های مقاله متناسب با تعداد پرسش‌ها طی ۵ بخش تدوین شده است. یافته‌های مقاله برای هر بخش در قالب جدول‌های شناخت مضامین ارائه شده‌اند. برای هر بخش، ابتدا چند نمونه استخراج مضامین پایه از عبارت‌های علامت‌گذاری شده تا تبدیل آنها به مضمون فراگیر آمده است. سپس در جدولی دیگر، تمام مضامین پایه و سازمان‌دهنده معطوف به یکی از مضامین فراگیر یا همان وجوه ۵ گانه حاکمیت (پایه مناسبات، میزان وابستگی، واسطه مبادله، وسیله حل تعارض و هماهنگی، و فرهنگ) و رابطه سلسله‌مراتبی آنها به تصویر کشیده شده است.

کدگذاری و شناخت مضامین

الف) پایه مناسبات در سیره حاکمیت نبوی^(ص)

جدول ۴. نمونه استخراج مضامین مرتبط با وجه «پایه مناسبات»

مضمون فراگیر (اول)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	گزاره روایی/تاریخی
اخوت و یگانگی	همدردی با برادر مؤمن	پیوند مودت و حس همدردی مؤمنین نسبت به هم مانند پیوند اعضای بدن	مثل مؤمنان در پیوند و دوستی و محبت و رحمت به هم [و اهمیت‌دادن به سرنوشت یکدیگر] مثل یک پیکر زنده است که اگر چیزی از آن به درد آید، سایر اجزای پیکر با آن همدردی می‌کنند (حکمت نامه، ح ۱۰۱۶).

جدول ۴. نمونه استخراج مضامین مرتبط با وجه «پایه مناسبات»

مضمون فراگیر (اول)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	گزاره روایی/تاریخی
	اهتمام به امور مسلمین	اهتمام همیشگی به امور مسلمین	هر که صبح کند و به امور مسلمانان اهتمام نکند مسلمان نیست (حکمت نامه، ح ۲۴۹۹).
	مواسات با برادران دینی	مواسات کردن با برادران برای خدا برترین کارها	برترین کردارها سه چیز است: انصاف ورزیدن با مردم از جانب خود، و مواسات با برادر [دینی] به خاطر خدا، و یاد خداوند در هر حال (حکمت نامه، ح ۵۷۳۵).
	اهتمام به امور مسلمین	تکافل و سرپرستی مؤمنین نسبت به هم	در منشور مشهور مدینه آمده: مؤمنان دوستان و سرپرستان یکدیگرند. مؤمنان نباید شخص عیالمند و وامدار را به حال خویش رها سازند، بلکه باید او را کمک کنند. مسلمانان باید افراد از پای درآمد را یاری دهند. همسایه مانند خود انسان است، نباید بدو زبانی رسد (سیره نبوی، منطق عملی، ج ۲: ۶۵۱).

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۵. کدهای اولیه تا مضمون سازمان‌دهنده وجه «پایه مناسبات»

مضمون فراگیر (اول)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
<p>تکافل و سرپرستی مؤمنین نسبت به هم</p> <p>اهتمام همیشگی به امور مسلمین</p> <p>اهتمام به مشکلات مسلمان، شرط ایمان</p> <p>اهتمام به گرسنگی مسلمان، شرط ایمان</p>	اهتمام به امور مسلمین	تقیح عدم اهتمام و فریادرسی مسلمان
		تکافل و سرپرستی مؤمنین نسبت به هم
		اهتمام همیشگی به امور مسلمین
		اهتمام به مشکلات مسلمان، شرط ایمان
		اهتمام به گرسنگی مسلمان، شرط ایمان

جدول ۵. کدهای اولیه تا مضمون سازمان‌دهنده وجه «پایه مناسبات»

مضمون فراگیر (اول)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
تکریم برادر مؤمن	تکریم برادر مؤمن	اهتمام به مشکلات مسلمان، شرط ایمان
		تکریم برادر مؤمن تکریم خداوند است
		تکریم‌کننده مؤمن زیر سایه رحمت الهی
		دیدار مسلمان، دیدار خداوند است
		دیدار مسلمان، موجب بهشتی شدن
		عیادت بیمار، عیادت خداوند
		تداوم مصافحه تا حد ممکن
		سلام و مصافحه به‌مثابه عمل فرشتگان
		مصافحه حتی پس از جدایی کوتاه
		تکریم برادر مسلمان، تکریم خداوند
		نهی از هرگونه تحقیر مسلمان
		تکریم مردم و رفع حوائج از سوی پیامبر
		جا بازکردن برای نشستن برادر مسلمان
حضور پیامبر در تشییع مسلمانان		
حفظ پیوند برادری	حفظ پیوند برادری	تکریم مؤمن و غم‌زدایی، موجب رحمت
		قهر بیش از ۳ روز، روز خروج از اسلام
		پرهیز از قهر مسلمان با برادر دینی
خیرخواهی برای مردم	خیرخواهی برای مردم	برادری مسلمانان باهم
		دعا و خیرخواهی برای همه مردم
		عابدترین مردم، خیرخواه‌ترین آنها
رحمت و محبت بین مؤمنین	رحمت و محبت بین مؤمنین	خیرخواهان، برترین مردم نزد پیامبر
		محبت‌ورزیدن مؤمنین به یکدیگر
		نادانی، سرآمد همه بدی‌ها
		رحمت خدا برای افراد رحیم
		انس و الفت بین مؤمنین
		مهربان‌ترین مردم، محبوب‌ترین نزد خدا
سودمندی برای مؤمنین	سودمندترین مردم، محبوب‌ترین نزد خدا	

جدول ۵. کدهای اولیه تا مضمون سازمان‌دهنده وجه «پایه مناسبات»

مضمون فراگیر (اول)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
	شادکردن برادر مؤمن	سودمندترین مردم، بهترین خلق خدا
		شادکردن مؤمن، شادکردن پیامبر و خدا
مشکل‌گشایی از برادر مؤمن		شادکردن مؤمنان، محبوب‌ترین کارها
		رحمت خدا بر رافع مشکل مؤمن
مواسات با برادران دینی		یاری، ارجح از عبادت در مسجدالحرام
		پیمان برادری بین مهاجرین بر پایه مواسات
		برترین کارها، مواسات با برادران دینی
		مواسات‌کنندگان، برترین مردم نزد پیامبر
همدردی با برادر مؤمن		مواسات انصار با مهاجرین در اموال
		مواسات و اینثار انصار نسبت به مهاجرین
یاری مسلمان	یاری کننده از برترین مردم نزد پیامبر	همدردی مؤمنین مانند پیوند اعضا

منبع: یافته‌های پژوهش

(ب) میزان وابستگی در سیره حاکمیت نبوی (ص)

جدول ۶. نمونه استخراج مضامین مرتبط با وجه «میزان وابستگی»

مضمون فراگیر (دوم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	گزاره روایی/تاریخی
یکپارچگی امت	یگانگی زمامداران با مردم	عدم احتجاج از مردم	پیامبر خدا (صلی‌الله علیه و آله): هان، ای مردم! هر کس از شما متصلای کاری شود و در [خانه] خود را بر روی مسلمان نیازمند ببندد، خداوند، مانع او شود که از در بهشت وارد شود (حکمت نامه، ح ۳۰۲۶).
	توصیه به یکپارچگی و جماعت	دست خداوند با جماعت است	دست خدا با جماعت است (حکمت نامه، ح ۳۵۱۵).

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۷. مضامین پایه و سازمان‌دهنده وجه «میزان وابستگی»

مضمون فراگیر (دوم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
پایه میزان	تأکید بر انجام امور به صورت جمعی	تأکید بر غذاخوردن دسته‌جمعی
		تأکید بر نماز جماعت
		تأکید بر اتحاد
	تأکید بر یگانگی جامعه اسلامی	جماعت رحمت است
		دست خدا با جماعت است
		مؤمن نگاه‌دارندگان یکدیگر
		تأکید بر جماعت و نهی از پراکندگی
		مؤمنین اعضای یک پیکرند
	یگانگی زمامداران با مردم	اطاعت از حاکمان الهی عامل وحدت
		زمامدار مانند یکی از مردم
دسترسی مردم به زمامداران		

منبع: یافته‌های پژوهش

(ج) واسطه در سیره حاکمیت نبوی (ص)

جدول ۸. نمونه استخراج مضامین مرتبط با وجه «واسطه مبادله» از گزاره‌های روایی/تاریخی

مضمون فراگیر (سوم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	گزاره روایی/تاریخی
پاداش الهی (ابتغاء وجه‌الله)	دوست‌داشتن برای خدا	محبت‌ورزیدن مؤمنین به یکدیگر برای خدا	«تحابوا بروح الله بینکم.» به روح خدا در میانتان با یکدیگر دوستی کنید و به هم محبت ورزید.
	صبر و پرهیز و نبرد برای خدا	پیکار و نبرد برای خدا	از امام صادق (ع) نقل شده است که فرمود: سیره رسول خدا (ص) چنین بود که هر گاه تصمیم می‌گرفت گروهی را برای پیکار اعزام کند آنان را فرامی‌خواند و برابر خود می‌نشانده، آن گاه می‌فرمود: حرکت کنید به نام خدا و برای خدا و در راه خدا و بر آیین رسول خدا.

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۹. مضامین پایه و سازمان‌دهنده وجه «واسطه مبادله»

مضمون فراگیر (سوم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه		
پاداش الهی	تعلیم و تعلم برای جلب رضایت الهی	طلب علم برای خدا		
		تعلیم و تعلم برای خدا		
	دوست داشتن برای خدا	دوست داشتن و دشمن داشتن برای خدا	دیدار مؤمن برای خدا	
			برادری در راه خدا	
			دوستی در راه خدا	
			صبر در برابر مصیبت به امید پاداش الهی	
	صبر و پرهیز برای جلب رضایت الهی	پرهیز از حرام به قصد جلب رضایت الهی	گذشتن از دنیا برای خدا	
			فرو بردن خشم برای رضای خدا	
			قصد پاداش الهی در احترام کردن افراد	
			فروتنی برای خدا	
	نیکی برای جلب رضایت الهی	نیکی به پدر و مادر به قصد ابتغاء وجه الله	ازدواج برای خدا	
			استعمال بوی خوش برای خدا	
			انتخاب نوع لباس برای خداوند	
			جاری کردن حدود برای خدا	
	اجرای حدود برای خدا	گواهی دادن برای خدا	عبادت به امید پاداش الهی	
			روزه گرفتن به قصد ابتغاء وجه الله	
	عبادت به قصد پاداش الهی	گفتن ذکر به امید پاداش الهی	روزه گرفتن برای خدا	
			کمک به دیگران برای خدا	انفاق برای خدا
				صدقہ برای خدا
	تشویق به کسب پاداش آخرت	گره‌گشایی از مردم برای خدا		اطعام برای خدا
نسبت دنیا به آخرت مانند نسبت قطره به دریا				

جدول ۹. مضامین پایه و سازمان‌دهنده وجه «واسطه مبادله»

مضمون فراگیر (سوم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
		آخرت سرای جاوید
		آخرت سرای پاداش
		آخرت را مورد همت خود قرار دهید
		استفاده از دنیا برای کسب آخرت
		اهل آخرت باشید
		تشویق به یاد آخرت
		فرزند آخرت باشید

منبع: یافته‌های پژوهش

(د) وسیله حل تعارض و هماهنگی در سیره حاکمیت نبوی (ص)

جدول ۱۰. نمونه استخراج مضامین مرتبط با وجه «وسیله حل تعارض و هماهنگی»

مضمون فراگیر (چهارم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	گزاره روایی/تاریخی
محوریت حکم خدا و پیامبر	لزوم اطاعت از فرمان پیامبر	عصیان‌کننده نامیدن کسانی که علی‌رغم دستور پیامبر روزه خود را افطار نکردند	از امام صادق (ع) روایت شده است هنگامی که رسول خدا (ص) برای فتح مکه حرکت کرد، ماه مبارک رمضان بود و آن حضرت و اصحابش روزه‌دار بودند. در آن میان جمعی نیز پیاده حرکت می‌کردند. وقتی به منزل «کراع الغمیم» رسیدند، حضرت دستور داد ظرف آب آوردند و بین ظهر و عصر بود که با آن آب افطار کرد و اصحاب نیز افطار کردند، اما جمعی حاضر به افطار نشدن و بر روزه خود باقی ماندند. پیامبر آنان را «عصاة» (جمعیت سرکش) نامید (الکافی، ج ۴، ص ۱۲۷).

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱۱. مضامین پایه و سازمان‌دهنده وجه «وسیله حل تعارض و هماهنگی»

مضمون فراگیر (چهارم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	
حکمت خدا و پیامبر	حکم مخصوص خداست	نهی از حکم به غیر فرمان خدا	
		حکم بر اساس بمانزل الله	
		حکم طبق قانون خدا	
	اختصاص قانون‌گذاری به خدا	حق قانون‌گذاری، مخصوص خداوند	قانون باید به حکم خدا منتهی شود
			قانون‌گذاری مختص به خداوند و پیامبر است
			عصیان‌کنندگان از دستور پیامبر
	اطاعت‌پذیری	سرزنش نافرمانی از پیامبر از سوی خداوند	دل‌سپردن به سخن گوینده عبادت اوست
			روان‌پذیری نافرمانی از خداوند
			اطاعت از ولی‌امر
			نهی اطاعت در معصیت خداوند
			توصیه به گذشت مگر در اجرای حدود الهی
	رعایت حدود الهی	جایگاه بالای جاری‌شدن حدود الهی	نهی از تعطیل کردن حدود الهی ولو به صورت شکلی
			نهی از وساطت برای جلوگیری از اجرای حد
			نهی از تجاوز از اندازه حدود الهی
			نهی از اهانت‌کردن به شخص حد خورده
			تأثیر اجرای حدود در پاک‌کردن گناه
			داور بودن پیامبر در اختلاف بین مسلمانان
	نهی رجوع به طاغوت	نهی پیامبر از داوری بر خلاف کتاب خدا	نهی از حرام شمردن حلال و حلال شمردن حرام خدا
			خشنودی از حکم خدا
			نهی از ناخشنودی از حکم خدا

منبع: یافته‌های پژوهش

ه) فرهنگ در سیره حاکمیت نبوی (ص)

جدول ۱۲. نمونه استخراج مضامین مرتبط با وجه «فرهنگ»

مضمون فراگیر (پنجم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	گزاره روایی/تاریخی
ایثار و همیاری	اهتمام به امور مسلمین	اهتمام همیشگی به امور مسلمین	«من أصبح لا يهتم بأمور المسلمين فليس بمسلم.» هر که صبح کند و به امور مسلمانان اهتمام نکند مسلمان نیست (حکمت نامه، ح ۲۴۹۹).
	خیرخواهی برای مسلمانان	خیرخواهی کنندگان، از برترین مردم نزد پیامبرند	در خبر هند بن ابی هاله درباره سیره پیامبر اکرم (ص) آمده است: برترین مردمان نزد رسول خدا (ص) کسانی بودند که بیشترین خیرخواهی را درباره مردم داشتند، و والاترینشان نزد آن حضرت کسانی بودند که [درباره برادران دینی] نیکوترین مواسات و مساعدت را داشتند (حکمت نامه، ح ۲۲۰۴).

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱۳. مضامین پایه و سازمان‌دهنده وجه «فرهنگ»

مضمون فراگیر (پنجم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
مهربانی	همکاری	همکاری در نیکی و پرهیزگاری
		همکاری در رویارویی با شیطان
		همکاری برای اقامه حق
	یاری‌رسانی	قرض‌دادن
		انفاق
		تشویق به برآوردن حاجت برادر مؤمن
		تشویق به خدمت به مؤمن
		تشویق به آب دادن به تشنگان
		صدقه
		مواسات
تشویق به یاری مسلمان		

جدول ۱۳. مضامین پایه و سازمان‌دهنده وجه «فرهنگ»

مضمون فراگیر (پنجم)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
		تشویق به یاری ستم‌دیده
		یاری رساندن در سختی
		تأمین نیاز همسایه
		صله‌رحم
		ایثار
		همدردی مانند اعضای یک بدن
	همدردی با ستم‌دیده	همدردی

منبع: یافته‌های پژوهش

ترسیم شبکه مضامین

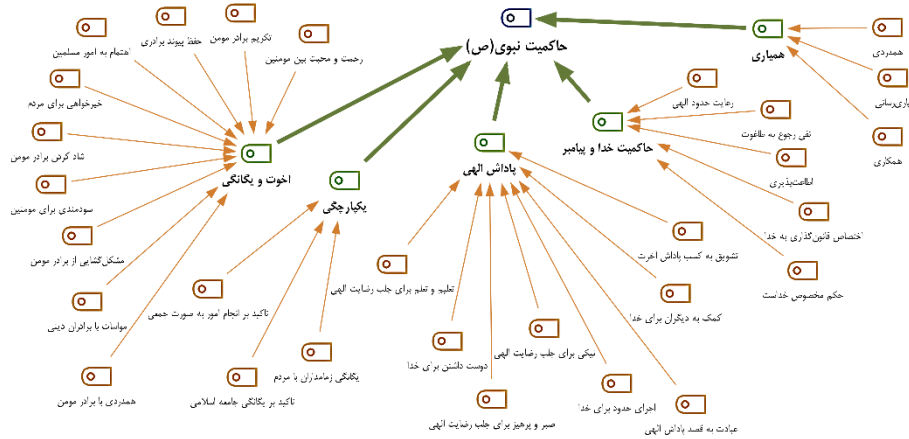
مرحله کدگذاری و شناخت مضامین به تشکیل ۱۳۱ مضمون پایه منجر شد که به ۳۰ مضمون سازمان‌دهنده ارجاع دارند. سپس از تلفیق مضامین سازمان‌دهنده ۳۰ گانه، ۵ مضمون فراگیر (اخوت و یگانگی، یکپارچگی، پاداش الهی، حاکمیت خدا و پیامبر (ص)، و همیاری) پدید آمد که به لحاظ معنایی و ساختاری به ترتیب با وجوه ۵ گانه حاکمیت شامل پایه مناسبات، میزان وابستگی، واسطه مبادله، وسیله حل تعارض و هماهنگی، و فرهنگ همخوانی دارند. این فرایند چند مرحله‌ای تحلیل داده‌ها از عبارات‌های مندرج در متن تا ظهور پدیده محوری «حاکمیت نبوی» در شکل شماره ۳ نشان داده شده است.

شکل ۳. سیر تطور عبارات‌های علامت‌گذاری شده تا ظهور پدیده «حاکمیت نبوی»

منبع: یافته‌های پژوهش

در شکل شماره ۴ نیز شبکه مضامین ترسیم شده است.

شکل ۴. شبکه مضامین پژوهش

منبع: یافته‌های پژوهش

چنانچه از شکل ۴ نیز پیداست، پدیده محوری مقاله، «سبک حاکمیت نبوی (ص)» است که از ۵ مضمون فراگیر متناظر با ۵ وجه اخوت و یگانگی (پایه مناسبات)، وابسته (میزان وابستگی)، پاداش الهی (واسطه مبادله)، حکمیت خدا و پیامبر (وسیله حل تعارض و هماهنگی)، و همیاری (فرهنگ) تشکیل شده است. مضامین فراگیر در حقیقت همان پاسخ پرسش‌های فرعی مقاله هستند. با این توصیف، تفاوت‌های سبک حاکمیت پیامبر اسلام (ص) با دیگر سبک‌های متداول حاکمیت را می‌توان به‌قرار جدول شماره ۱۴ دانست.

جدول ۱۴. مقایسه سبک حاکمیت نبوی (ص) با سه سبک رایج حاکمیت

معیارهای مقایسه	حاکمیت بازارگون	حاکمیت سلسله‌مراتبی	حاکمیت شبکه-ای	حاکمیت (اسلامی) بیت‌واره
پایه مناسبات	حقوق مالکیت و پیمان	روابط استخدامی	مبادله منافع	اخوت
میزان وابستگی	مستقل	وابسته	مستقل	وابسته
واسطه مبادله	قیمت	اقتدار	اعتماد	پاداش الهی (ابتغاء وجه‌الله)
وسیله حل تعارض و هماهنگی	نزاع و دادرسی	مقررات و دستورات	سیاست	حکمت (حکم خدا و پیامبر)
فرهنگ	رقابت	تبعیت	معامله‌به‌مثل	همیاری

منبع: یافته‌های پژوهش

اعتبارسنجی بیرونی یافته‌ها

به منظور اعتبارسنجی یافته‌های پژوهش، نتایج حاصل از فرایند تحلیل مضمون به رای و نظر گروه خبرگان منتخب متشکل از ۶ خبره (که مشخصات ایشان در جدول شماره ۲ آمده است) گذاشته شد. وفق جمع‌بندی نظر خبرگان که در جدول شماره ۱۵ نمایش داده شده است، اعتبار یافته‌ها را می‌توان احراز نمود.

جدول ۱۵. جمع‌بندی نظر خبرگان برای اعتبارسنجی نتیجه پژوهش

موضوع مورد نظرخواهی از خبرگان	موافق/مخالف	توضیح
پایه مناسبات در سبک حاکمیت عصر نبوی: اخوت	موافق: ۶ مخالف: ۰	-
میزان وابستگی در سبک حاکمیت عصر نبوی: وابسته	موافق: ۶ مخالف: ۰	-
واسطه مبادله در سبک حاکمیت عصر نبوی: پاداش الهی (ابتغاء وجه‌الله)	موافق: ۴ مخالف: ۲	-
وسیله حل تعارض و هماهنگی در سبک حاکمیت عصر نبوی: حکمت (حکم خدا و پیامبر)	موافق: ۶ مخالف: ۰	نظر خبرگان: باید علاوه بر حکم

جدول ۱۵. جمع‌بندی نظر خبرگان برای اعتبارسنجی نتیجه پژوهش

موضوع مورد نظرخواهی از خبرگان	موافق/مخالف	توضیح
		خدا و پیامبر حکم مورد پذیرش طرفین نیز اضافه شود.
فرهنگ حاکم بر سبک حاکمیت عصر نبوی: همیاری	موافق: ۴ مخالف: ۲	نظر مخالفان: به نظر می‌آید بیش از حد وابسته به نظر محقق است
پیشنهاد نام‌گذاری سبک حاکمیت در عصر حکومت نبوی به‌عنوان «سبک حاکمیت مبتنی بر نظام خانواده» توضیح: باتوجه به نتایج پژوهش که ویژگی‌هایی مانند اخوت، ایثار و همیاری را به‌عنوان ویژگی‌های سبک حاکمیت پیامبر شناسایی نموده است و حدیثی از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم که خود و علی علیه‌السلام را دو پدر این امت دانستند؛ و از طرفی مؤمنان را برادر خواندند. امت اسلامی را به یکپارچگی، صفا، برادری، برابری، دوستی و محبت، همیاری و... دعوت نمودند؛ لذا می‌توان جامعه اسلامی را یک خانواده بزرگ تلقی نمود.	موافق: ۵ مخالف: ۱	نظر موافقان: با نگاه استعاره‌ای قابل قبول است. نظر مخالف: مبتنی بر برداشت محقق است. باید دید بقیه خبرگان چه نظری دارند.

منبع: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تمام گستره زندگی بشر از تحولات درونی تا مناسبات جهانی و فراتر از آن، عرصه کنش دین مبین اسلام است و به همین اعتبار، تصور جامعه اسلامی بدون برنامه‌ریزی و برنامه حکومت ممکن نیست. تدقیق در سیره نظری و سیاق رفتاری رسول گرامی اسلام (ص) طی مقاله حاضر نشان داد که آن حضرت علاوه بر قاطع بودن در مقام نظریه حکومت دینی در عمل به آن نیز پیشتاز بوده‌اند. حکومت نبوی (ص) که حضور اسلام در صحنه سیاست را تثبیت نمود، حائز ویژگی‌های

ارزشمند برای طراحی هرگونه الگوی «حاکمیت» مبتنی بر دستورات و تعالیم نجات‌بخش اسلام در همه ادوار تاریخ به شمار می‌آید.

جوهر «حاکمیت» به ماهیت و ساختار «روابط شکل‌گرفته» در چارچوب «قواعد تعیین‌شده» معطوف است. این مقاله با بررسی دقیق شیوه حکومت در عصر نبوی، دیدگاه روشنگرانه‌ای را در مورد حاکمیت اسلامی ارائه می‌کند. بررسی دوران نبوی از طریق منشور حاکمیت، بینشی از شیوه حاکمیت در اسلام ارائه می‌کند که بسیار فراتر از مرزهای زمانی گسترش می‌یابد و عمیقاً به گفتمان معاصر مرتبط است.

در پرتو کاوش در سبک حکومت‌داری دوران نبوی، آشکار می‌شود که اصول و ارزش‌هایی که زیربنای رهبری حضرت محمد (ص) بوده‌اند، دارای بیش از ارزشمندی برای نظام‌های حکومتی معاصر هستند. با استفاده از الگوی پنج‌بعدی رودز به‌مثابه راهنمای تجزیه‌وتحلیل، آشکار گشت که سبک حاکمیت عصر نبوی با یک مقایسه استعاری با «نظام خانواده» همسو است. به این معنی که مناسبات حاکمیت در عصر پیامبر (ص) شبیه مناسباتی است که بین اعضای یک خانواده وجود دارد. تفسیر استعاری از حکومت حضرت محمد (ص) به‌عنوان «سبک نظام خانواده» هم عمیق و هم بازتاب‌دهنده ویژگی‌های ذاتی صدر اسلام و فضای حاکم بر آن است. این سبک که با سرپرستی (قیمومیت) عمیق، محبت، اخوت (برادری)، وحدت (یگانگی) و مسئولیت متقابل (وظیفه‌گرایی) مشخص می‌شود، مشابه پیوندهای درونی در یک واحد خانواده است. این ویژگی‌ها که در کتاب‌های مقدس مانند قرآن کریم و تعالیم پیامبر به اثبات رسیده است، از عناصر حیاتی حاکمیت اسلامی هستند.

از این رو، مقاله حاضر عنوان «سبک نظام خانواده» را برای تصویرپردازی شیوه حاکمیت عصر نبوی پیشنهاد می‌کند. عبارت قرآنی «... انما المومنون اخوه...» - که بر برادری مؤمنان تأکید دارد - و حدیث نبوی «انا و علی ابوا هذه الامه» - که پیامبر (ص) خود و علی را پدران امت معرفی می‌کند - نیز تشبیه خانوادگی سبک حاکمیت اسلامی را بیش از پیش برجسته می‌سازد.

با این نگاه، چندین ویژگی کلیدی هنگام کاوش در سبک حاکمیت عصر نبوی پدیدار می‌شود که می‌توان از آنها برای مفهوم‌سازی الگوی استعاری حاکمیت خانوادگی یا سبک مبتنی بر نظام خانواده استفاده کرد:

پایه مناسبات: روابط ذی نفعان حاکمیت در الگوی بیت‌وارگی در اصول برادری و وحدت ریشه دوانده است. این پیوند شبه خانوادگی، همان بنیانی است که سایر ساختارهای اجتماعی بر روی آن ساخته شده‌اند و احترام متقابل، درک و انسجام را ترویج می‌کنند.

فرهنگ غالب: فرهنگ رایج در جامعه مبتنی بر نظام خانواده ریشه در همکاری دارد. هر فرد، شبیه به یکی از اعضای خانواده، نقشی محوری ایفا کرده و به خیر بیشتر و تضمین هماهنگی و پیشرفت اجتماعی کمک می‌کند.

ایجاد هماهنگی و حل تعارض: رویکرد اعضای جامعه تحت حاکمیت الگوی بیت‌وارگی در قبال رسیدگی به اختلافات بر تعالیم الهی استوار است. جامعه با رجوع به احکام خدا و پیامبر و جانشینان او، انصاف، عدالت و احترام عمیق به هدایت الهی را تضمین می‌کند.

وسيله مبادله: باارزش‌ترین مبادله در حاکمیت بیت‌وارگی، پاداش الهی و معامله با خدا است، انگیزه‌ای سرشار از معنویت که افراد را به عمل صالح، حفظ تعادل اجتماعی و حفظ اصول اسلام برمی‌انگیزد. پاداش الهی به عنوان واسطه مبادله، انگیزه و محرک قوی برای برقراری ارتباط و تعامل سازنده در جامعه اسلامی عصر نبوی به شمار می‌آید. پاداش الهی، افراد را ترغیب می‌کند تا رفتارهایی مطابق با ارزش‌ها و اصول اسلامی انجام دهند، با این امید که در عالم اخروی به پاداش الهی دست یابند. پاداش الهی همچنین موجب می‌شود تا افراد به جای دنبال کردن منافع شخصی، به دنبال کسب رضایت الهی باشند و از این رهگذر به ارتباط و همکاری سازنده با یکدیگر پردازند.

میزان همبستگی: جوامعی که به سبک حاکمیت مبتنی بر نظام خانواده اداره می‌شوند، وابستگی متقابل شدیدی را به نمایش می‌گذارند که یادآور خانواده‌های نزدیک به هم است. این اتکای متقابل نه تنها به تقویت پیوندهای اجتماعی منجر می‌شود، بلکه محیطی مساعد برای رشد جمعی و تعالی معنوی ایجاد می‌کند.

در خاتمه، شیوه حاکمیت حضرت محمد (ص) گواهی بر ارتباط و کارآمدی بی‌زمان تعالیم اسلامی است. سبک حاکمیت مبتنی بر نظام خانواده یک الگوی جامع و درعین حال بسیار مؤثر برای اداره جامعه ارائه می‌دهد که انسجام اجتماعی، احترام متقابل و هدایت الهی را در اولویت قرار می‌دهد. این مطالعه بر نیاز به کاوش عمیق‌تر در حاکمیت اسلامی تأکید می‌کند و بر توانش

آن برای کمک سازنده به الگوهای حاکمیت معاصر تأکید می‌کند. جوامع مدرن را به چالش می‌کشد تا در حکمت‌های باستانی به‌ویژه از نوع دینی بازننگری کنند و محیط‌هایی را پرورش دهند که نه تنها مترقی هستند، بلکه عمیقاً ریشه در شفقت، درک و عدالت الهام گرفته از الهی دارند.

در پایان، پیشنهاد می‌شود که برای الگوبرداری و استقرار سبک حاکمیت مبتنی بر نظام خانواده در جوامع اسلامی معاصر، موارد زیر مدنظر قرار گیرد:

- تقویت پایه‌های اخوت، برادری و یگانگی در مناسبات حکومتی و جلوگیری از تعاملات سلسله‌مراتبی فاقد انسجام؛
 - ترویج فرهنگ همیاری، مساعدت و مشارکت عمومی در اداره امور و ممانعت از القای فرهنگ رقابت‌طلبی و تعارض؛
 - تأکید بر اصول و فرامین الهی به‌عنوان مبنای حل اختلافات و تصمیم‌گیری در امور مهم؛
 - تقویت انگیزه‌های الهی و اخروی در میان مسئولان و آحاد جامعه؛
 - افزایش وابستگی و پیوند متقابل میان اقشار و سطوح مختلف جامعه اسلامی؛
 - انجام پژوهش‌های بیشتر برای شناخت دقیق‌تر عوامل مؤثر بر استحکام حاکمیت نبوی؛
 - به‌کارگیری آموزه‌های حاکمیت نبوی به‌عنوان منبع الهام در تدوین سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها؛
 - ترویج اصول اخلاقی حاکم بر حکومت نبوی از طریق آموزش‌های عمومی و رسانه‌ها؛
 - تشویق مسئولان به بازننگری و اصلاح سیاست‌ها با الهام از الگوی حکومت نبوی.
- امید است با اجرای این پیشنهادها، زمینه‌های لازم برای الگوبرداری از حکمرانی نبوی و تأسیس جامعه‌ای مبتنی بر عدالت و اخلاق اسلامی فراهم آید.

منابع

- افتخاری، اصغر، (۱۳۸۸)، دیپلماسی حکومت پیامبر^(ص)، فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام، شماره ۱، سال اول، صص: ۲۲-۵۳.
- الوانی، مهدی، (۱۳۸۸) ف حکمرانی خوب شبکه از کنگشران جامعه مدنی، فصلنامه مدیریت توسعه و تحول، سال اول، شماره ۱، صص: ۱-۶.
- امامی، سید مجتبی و جوادی، مجتبی، (۱۴۰۰)، واکوی مفهوم حکمرانی در پرتو کلمه «اطاعت» در قرآن کریم، فصلنامه امنیت ملی، شماره ۴۲، سال یازدهم، صص: ۴۳-۷۴.
- حاجی حسینی، حجت اله؛ محمدی، مهدی؛ عباسی، فرهاد و الیاسی، مهدی، (۱۳۹۰)، تحلیل حکمرانی نظام نوآوری ایران بر پایه چرخه سیاست گذاری نوآوری، سیاست علم و فناوری، شماره ۱، سال چهارم، صص: ۳۳-۴۸.
- حبیبی، ضامن علی، (۱۳۸۶)، مرزهای دولت نبوی، حکومت اسلامی، شماره ۱، سال دوازدهم، صص: ۱۶۹-۱۵۳.
- خاشعی، وحید و هرندی، عطاءاله، (۱۳۹۳)، تبیین ابعاد حکمرانی متعالی مبتنی بر سیره حکومتی امام علی^(ع): تلفیق رویکرد اجتهادی و تحلیل محتوا، پژوهش های علم و دین، شماره ۱۰، سال پنجم، صص: ۸۵-۱۱۰.
- خرمشاهی، بهاءالدین و انصاری، مسعود، (۱۳۷۶)، پیام پیامبر: مجموعه ای از نامه ها، خطبه ها، وصایا، دعاها، تمثیلهای و سخنان جامع و فراگیر حضرت محمد^(صلی الله علیه و آله)، تهران: انتشارات جامی.
- درخشه، جلال و موسوی نیا، سید مهدی، (۱۳۹۷)، مؤلفه های حکمرانی شایسته در سیره حکومتی پیامبر اسلام^(ص)، پژوهش های علم و دین، شماره ۱، سال نهم، صص: ۱-۲۸.
- دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۹۵)، گزیده سیره نبوی: منطق عملی، تهران: انتشارات دریا.
- رهنورد، فرج اله، (۱۳۸۸)، حقیقت و افسانه در مدل حاکمیت خوب، فرآیند مدیریت و توسعه، شماره ۳، سال بیست و دوم، صص: ۴۶-۶۷.
- قوامی، سید صمصام الدین، (۱۳۸۱)، ساختار حکومت پیامبر^(ص)، حکومت اسلامی، شماره ۱، سال هفتم، صص: ۱۴۲-۱۸۱.
- کایر، آنه مته، (۱۳۸۶)، حاکمیت، ترجمه ابراهیم گلشن و علی آدوسی، تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۸۵)، اصول کافی، ترجمه صادق حسن زاده، تهران: انتشارات قائم آل محمد.
- محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۹۳)، حکمت نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله وسلم، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.

ملک افضل، محسن، (۱۳۸۶)، نظارت در سیره حکومتی پیامبر اکرم (ص)، حکومت اسلامی، شماره ۱، سال دوازدهم، صص: ۶۵-۸۴

منتظری، محمد؛ بهمنی، اکبر و فتحی زاده، علیرضا، (۱۳۹۷)، الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، شماره ۱۱، سال ششم، صص: ۱۳۳-۱۵۴.

موسوی، سید محمدحسین؛ مرسلپور، محسن و زینی ملک‌آباد، هادی، (۱۳۹۸)، اصول حکمرانی امام علی (ع) در برابر نابرابری اجتماعی، سیره پژوهی اهل بیت (علیهم‌السلام) رویکرد تمدنی، شماره ۹، سال پنجم، صص: ۲۹-۴۴.

Braun, Virginia, Clarke, Victoria, & Hayfield, Nikki, (2023), **Thematic Analysis: A Reflexive Approach**, London: Sage Publications.

Colebatch, H. K., (2014), Making Sense of Governance, **Policy and Society**, Vol. 33, No. 4, 307-316, DOI: 10.1016/j.polsoc.2014.10.001.

Hinings, Bob, Logue, Danielle & Zietsma, Charlene, (2017), Fields, Institutional Infrastructure and Governance, In R. Greenwood, C. Oliver, T. B. Lawrence and R. E. Meyer (Eds.) , **The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism**, New York: Sage Publications.

Kooiman, Jan, (1993), Social-Political Governance: Introduction, In J. Kooiman (Ed.) , **Modern Governance: New Government Society Interactions**, London: Sage Publications.

Naqvi, Imran Haider, Aziz, Shazia, Zaidi, Syed Abbas Haider, & Kashif-Ur-Rehman, (2011), The Model of Good Governance in Islam, **African Journal of Business Management**, Vol. 5, No. 27, 10984-10992, DOI: 10.5897/ajbm10.1416.

Rayner, Jeremy, (2015), The Past and Future of Governance Studies: From Governance to Meta-Governance?, In: G. Capano, M. Howlett & M. Ramesh, (Eds.) , **Varieties of Governance: Studies in the Political Economy of Public Policy**. London: Palgrave Macmillan, DOI: 10.1057/9781137477972_11.

Rhodes, Roderick, (1997a), **Understanding Governance**, Buckingham: Open University Press.

Rhodes, Roderick, (1997b), From Marketization to Diplomacy: It's the Mix That Matters, **Australian Journal of Public Administration**, Vol. 56, No. 2, 40-53, DOI: 10.1111/j.1467-8500.1997.tb01545.x.

Sundler, Annelie, Lindberg, Elisabeth, Nilsson, Christina, & Palmér, Lina, (2019), Qualitative Thematic Analysis Based on Descriptive Phenomenology, **Nursing Open**, Vol. 6, No. 3, 733-739.

